

Norsk institutt for kulturminneforskning

Fortidens minner i dagens landskap

Status for automatisk fredete kulturminner
i Sandnes kommune, Rogaland 2002

Per Haavaldsen

Norsk institutt for kulturminneforskning

NIKU ble etablert 1. september 1994 som del av Stiftelsen for naturforskning og kulturminneforskning, NINA•NIKU. Fra 1. januar 2003 er instituttet en selvstendig stiftelse og del av det nyopprettede aksjeselskapet Miljøalliansen som består av seks forskningsinstitutter og representerer en betydelig spesial- og tverrfaglig kompetanse til beste for norsk og internasjonal miljøforskning.

NIKU skal være et nasjonalt og internasjonalt kompetansesenter innen anvendt kulturminneforskning. Vår oppdragsvirksomhet er rettet mot så vel kulturminneforvaltningen som andre relevante brukere i samfunnet, både offentlige og private. Instituttet utfører forskning og oppdrag innen følgende områder:

- Arkeologi i middelalderbyene
- Arkeologiske registreringer og overvåkinger
- Bygningsundersøkelser
- Fargeundersøkelser (bygninger)
- Humanosteologi
- Konservering og restaurering
- Landskap og kulturminner
- Landskapsanalyser og konsekvensutredninger for kulturminner i samband med naturinngrep og arealendringer
- Miljøovervåking
- Oppmålinger
- Registrering av kulturminner

De største oppdragsgiverne er, i tillegg til Miljøverndepartementet og Norges forskningsråd, Riksantikvaren, Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet og andre offentlige institusjoner og bedrifter (Statsbygg, Forsvaret ol.).

NIKU har sitt hovedkontor i Oslo og distriktskontorer i Bergen, Oslo (Gamlebyen), Tromsø, Trondheim og Tønsberg.

Publikasjoner

Som selvstendig stiftelse har vi valgt å avslutte tidligere serier og etablerer fra 2003 to nye serier som hver nummereres fra 1 og oppover.

- NIKU Rapport er den rapportering som overleveres oppdragsgiver etter fullført prosjekt. Serien kan ha begrenset opplag.
- NIKU Tema omfatter det vide spekter av kulturminnefaglige områder som instituttet arbeider med og henvender seg i hovedsak til forsknings- og fagmiljøer samt forvaltning.

NIKU Fakta er enkeltark som har som hensikt å gjøre viktige resultater av den faglige virksomheten tilgjengelig for et større publikum. NIKU Fakta er gratis; de er også tilgjengelige på www.niku.no.

Haavaldsen, P. 2003. Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Sandnes kommune, Rogaland 2002. - NIKU Tema 3: 1-16

Oslo, september 2003

NIKU Tema 3
ISSN 1503-4909
ISBN 82-8101-004-5

Rettighetshaver ©: Stiftelsen Norsk institutt for kulturminneforskning, NIKU
Publikasjonen kan siteres fritt med kildeangivelse

Redaktør: Grete Gundhus
Design og grafisk produksjon: Elisabeth Mølbach

Opplag: 200
Trykk: Signatur AS
Trykt på miljøpapir

Kontaktadresse:
NIKU
Dronningensgt. 13,
Postboks 736 Sentrum
N-0105 Oslo
Tlf.: 23 35 50 00
Faks: 23 35 50 01
Internett: www.niku.no

Prosjekt nr.: 22820001
Oppdragsgiver: Riksantikvaren
Tilgjengelighet: Åpen

Ansvarlig signatur:

Referat

Haavaldsen, P. 2003. Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Sandnes kommune, Rogaland 2002. - NIKU Tema 3: 1-16

Rapporten gjør rede for årsaken til skader påført de automatisk fredete kulturminner (fornminner) i størstedelen av Sandnes kommune i perioden 1990-2002. Fornminnene ble omløpsregistrert for Økonomisk Kartverk i 1990 og gav som resultat 2853 bevarte enkeltminner. Rapporten viser hvilke typer tiltak som har forårsaket inngrepene. På bakgrunn av opplysninger om tilstanden til fornminnene i 1990 og i 2002 er det laget en oppsummering av de registrerte fornminnenes tilstand i 2002. Resultatet viste at 104 fornminner var ulovlig fjernet og 18 fornminner var påført skader uten dispensasjon fra Lov om kulturminner i perioden 1990-2002, mens 75 fornminner var tillatt fjernet med forutgående arkeologisk undersøkelse og med dispensasjon fra Lov om kulturminner. Aktiviteter knyttet til jordbruket, primært nydyrking, er hovedårsaken til den ulovlige fjerningen av fornminner, samtidig som andre jordbruksaktiviteter, som for eksempel driftsveier, er hovedårsaken til skadene som er påført fornminnene.

Oppdraget er utført på bestilling av Riksantikvaren gjennom NIKU og inngår i Riksantikvarens kartlegging av årsakene til at den registrerte kulturminnebestanden desimeres. Denne rapporten er en av fire for kommuner der tilsvarende undersøkelser ble utført i 2002.

Emneord: kulturminne - fredet - rapportering - overvåking - desimering - kontroll - tap - skade - tilstand - Sandnes - Rogaland

Abstract

Haavaldsen, P. 2003. Prehistoric monuments in present-day landscape. A report on the status of protected sites and monuments in the municipality of Sandnes, Rogaland 2002. NIKU Tema 3: 1-16. - In Norwegian.

The report describes the nature and extent of damage inflicted on prehistoric sites and monuments in Sandnes, Rogaland county between 1990 and 2002. Monuments and the area was last surveyed and described in 1990 in connection with the publication of the Norwegian Land Use Map. A control survey was undertaken in autumn 2002 and winter 2003 to investigate the present status of the monuments. The new survey revealed that in the period 1990-2002 104 monuments (mostly clearance cairns) had been removed without authorisation while 75 monuments (mostly clearance cairns) had been removed with authorisation. Another 18 monuments had suffered some kind of damage. Agricultural activities were the most frequent cause of damage and destruction.

The present survey is a part of a country-wide investigation initiated and funded by the Directorate of Cultural Heritage concerning the problem of monument attrition.

Key words: cultural heritage site - protected - reporting - monitoring - survey - control - loss - damage - condition - Sandnes - Rogaland

Forord

Arkeologisk museum i Stavanger gjennomførte i perioden oktober 2002 til februar 2003 en kontrollregistrering av automatisk fredete kulturminner (fornminner) i Sandnes kommune, Rogaland. Registreringen ble gjennomført på oppdrag fra Riksantikvaren gjennom NIKU og inngår i Riksantikvarens kartlegging av årsakene til skader på og fjerning av fornminner. Prosjektet startet i 1997 med tilsvarende registreringer i bykommunene Skien, Trondheim og Tromsø.

Feltarbeidet har vært gjennomført av prosjektleder Per Haavaldsen og prosjektmedarbeiderne Nina Elisabeth Ingebretsen og Tore H. Olsen, alle Arkeologisk museum i Stavanger.

Innhold

Referat	3
Abstract	3
Forord	4
1 Innledning	5
2 Bakgrunn	5
3 Hovedresultater	6
4 Presentasjon av området	6
4.1 Sandnes kommune, Rogaland	6
4.2 Omfanget av tidligere registreringer	7
4.3 Metode	7
5 Kvalitetsvurdering av tidligere registreringer ..	8
5.1 Kontroll av kartfestingen	8
6 Resultat av kontrollen	8
6.1 Tilstandsending i perioden 1990-2002	8
6.2 Areal og arealbruksending	8
6.3 Fornminner som er berørt av tiltak i perioden 1990-2002	9
6.4 Tiltak som har forårsaket skade eller fjerning av fornminner i perioden 1990-2002	9
7 Tendenser i trusselbildet	11
8 Konklusjon	11
9 Kilder	13
Vedlegg	
Vedlegg 1. Bestilling fra Riksantikvaren	14
Vedlegg2. Sandnes kommune, Rogaland. Fornminner som er endret i perioden 1990-2002 ...	15

1 Innledning

Fornminnene i Norge har hatt et juridisk vern siden ”Lov om Fredning og Bevaring av Fortidslevninger” ble vedtatt 13. juni 1905. Denne loven er seinere etterfulgt av nye lover i 1951 og 1978 og med flere revisjoner. Dette har skjedd i takt med både endringer i samfunnet og økt kunnskap om nye fornminnetyper. Bakgrunnen for loven av 1905 var fremst å beskytte de kildemessige og kulturhistoriske verdiene av det arkeologiske materialet i form av oldsaker og faste fornminner.

Etter hvert ble også det landskapselement som fornminnene utgjør blitt mer vektlagt, slik det kommer fram i Kulturminneloven av 1978 §21, der det slås fast at departementet kan frede et område omkring selve fornminnet så langt det er nødvendig for å sikre virkningen av fornminnet i landskapet. Likevel har utbygging og nydyrking gjennom tidene ført til at svært mange fornminner er skadet eller fjernet. En undersøkelse av nabokommunen til Sandnes, Gjesdal, i 1999 viste at 12,9% av de registrerte fornminnene var blitt fjernet i perioden 1966/74-1999, og at av disse var 70% ulovlig fjernet (Haavaldsen 2000). En tilsvarende undersøkelse i Hå kommune, Rogaland i 1986 viste at årlig forsvant 1,6% av fornminnene i perioden 1966-1986 (Haavaldsen 1999). Undersøkelser fra andre kommuner andre steder i landet viser lignende resultat (Binns 1998, 2000, 2001, Fasteland 1998, Holm Olsen 1998, Myrvold 2001, Sollund 1998, 2001).

2 Bakgrunn

Undersøkelsen er utført av NIKU etter bestilling fra Riksantikvaren. Prosjektet «Kontrollregistrering av automatisk fredede kulturminner (fornminner)» ble igangsatt i 1997 med fokus på desimeringshastigheten for automatisk fredete kulturminner. Fra 2001 har prosjektet vært en del av Riksantikvarens miljøovervåkingsvirksomhet. Formålet med overvåkingsprosjektet er å skaffe oversikt over utviklingen for tap av og skade på kulturminnene og å finne fram til årsakene for tap og skader.

Overvåkingen gjennomføres i henhold til nasjonalt resultatmål 3.1: «Det årlige tapet av kulturminner og kulturmiljøer som følge av fjerning, ødeleggelse eller forfall, skal minimeres, og skal innen 2008 ikke overstige 0,5%».

Tidligere kontrollerte kommuner er:

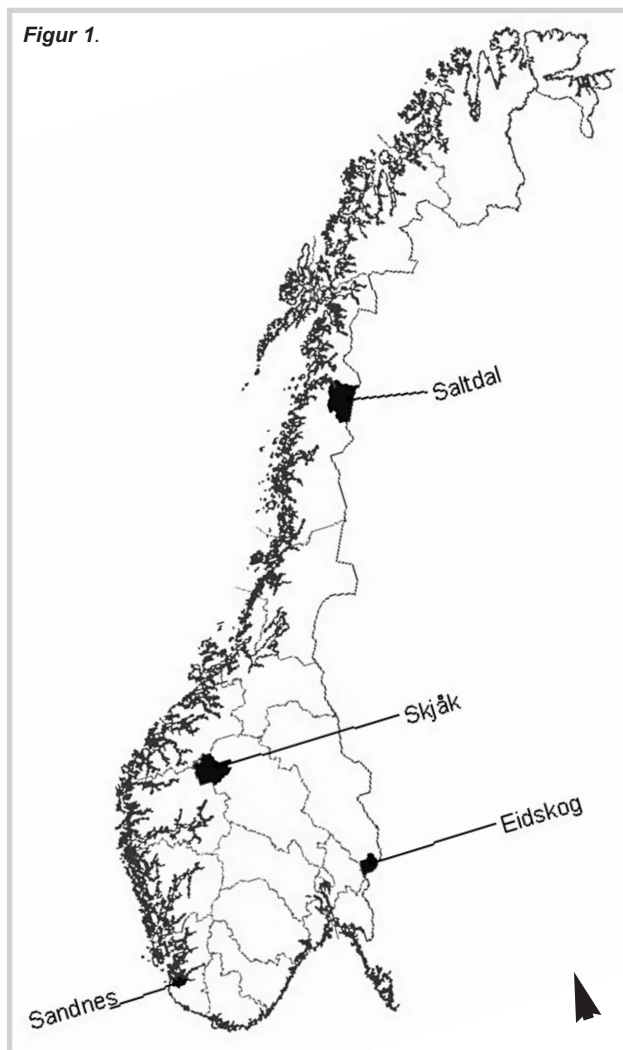
- 1997: Skien, Telemark; Trondheim, Sør-Trøndelag; Tromsø, Troms
- 1998: Gjesdal, Rogaland, Voss, Hordaland, Grong, Nord-Trøndelag
- 2000: Nord-Aurdal, Oppland; Fræna, Møre og Romsdal; Guovdageainnu/Kautokeino, Finnmark

Det er publisert rapporter for alle kontrollregistreringene (se kapittel 9 Kilder)

3 Hovedresultater

Kontrollregistreringen i 2002 omfattet kommunene Eidskog i Hedmark, Skjåk i Oppland, Sandnes i Rogaland og Saltdal i Nordland. Resultatet for årets kontrollregistrering er som følger (**figur 1 og 2**):

Eidskog kommune, Hedmark	Kontroll av 143 fornminner som var registrert i 1985
Saltdal kommune, Nordland	Kontroll av 117 fornminner som var registrert i 1984
Sandnes kommune, Rogaland	Kontroll av 2853 fornminner som var registrert i 1990
Skjåk kommune, Oppland	Kontroll av 138 fornminner som var registrert i 1983

Figur 2. Gjennomsnittlig årlig tapte og fjernede fornminner i de fire kommunene som ble kontrollregistrerte i 2002

Sum pr år tap og skade, gjennomsnitt

	Periode	%
Eidskog	1985 - 2002	0,78 %
Saltdal	1984 - 2002	1,18 %
Sandnes	1990 - 2002	0,57 %
Skjåk	1983 - 2002	0,99 %

Tap pr år, gjennomsnitt

	Periode	Antall	%
Eidskog	1985 - 2002	0,41	0,29 %
Saltdal	1984 - 2002	0,78	0,66 %
Sandnes	1990 - 2002	14,88	0,52 %
Skjåk	1983 - 2002	0,16	0,11 %

Skade pr år, gjennomsnitt

	Periode	Antall	%
Eidskog	1985 - 2002	0,71	0,49 %
Saltdal	1984 - 2002	0,61	0,52 %
Sandnes	1990 - 2002	1,42	0,05 %
Skjåk	1983 - 2002	1,21	0,88 %

4 Presentasjon av området

4.1 Sandnes kommune, Rogaland

Bykommunen Sandnes, Rogaland, ble dannet 1965 ved en sammenslåing av Sandnes Ladested og Høyland kommune sammen med størstedelen av tidligere Høle og deler av Hetland kommuner. Kommunens samlede areal er på 302,9 km² og av dette er 75 km² jordbruksareal, 87 km² produktiv skog, mens tettsted dekker 16 km² og 105,7 km² er annet areale.

Kommunene hadde per 01.01.2001 i overkant av 53800 innbyggere mens det i 1990 var i overkant av 49000. I 1997 var 74% av dem bosatt i tettstedet Sandnes, mens 13,6% var bosatt i de øvrige tettstedene. Kommunen har hatt en årlig befolkningsøkning på ca. 2% hvert år de siste 10 år.

Landskapet er svært variert, fra det flate slettelandet i vest som topografisk sammenhører med Jæren til det kuperte heielandskapet med høyder opptil 671 m østover mot Høgsfjorden.

Kilde: <http://www.sandnes.kommune.no/> og Aschehoug og Gyldendals Store norske leksikon. Kunnskapsforlaget. Oslo 1988

4.2 Omfanget av tidligere registreringer

De første systematiske arkeologisk-topografiske registreringene i kommunen ble utført av konservator T. Helliesen ved Stavanger Museum i daværende Hetland kommune i 1900. I 1903 og 1904 ble så daværende Høyland kommune registrert. I 1959 startet B. Myhre registreringer i Høyland kommune og i 1960 O. M. Osaland registreringer i Høle. Disse registreringene ble fortsatt på begynnelsen av 1960-tallet og ble overført på flyfotografier. I 1965 var hele kommunen ferdig registrert for Økonomisk kartverk.

I 1990 ble det gjennomført en omløpsregistrering for Økonomisk kartverk, denne registreringen omfattet hele kommunen med unntak av fem gårdsnummere på NV siden av Gandsfjorden og øyene Uskjo, Litle og Store Ådnøy. Som **figur 3** viser ble det i 1990 registrert et stort antall av varierte fornminnetyper i Sandnes.

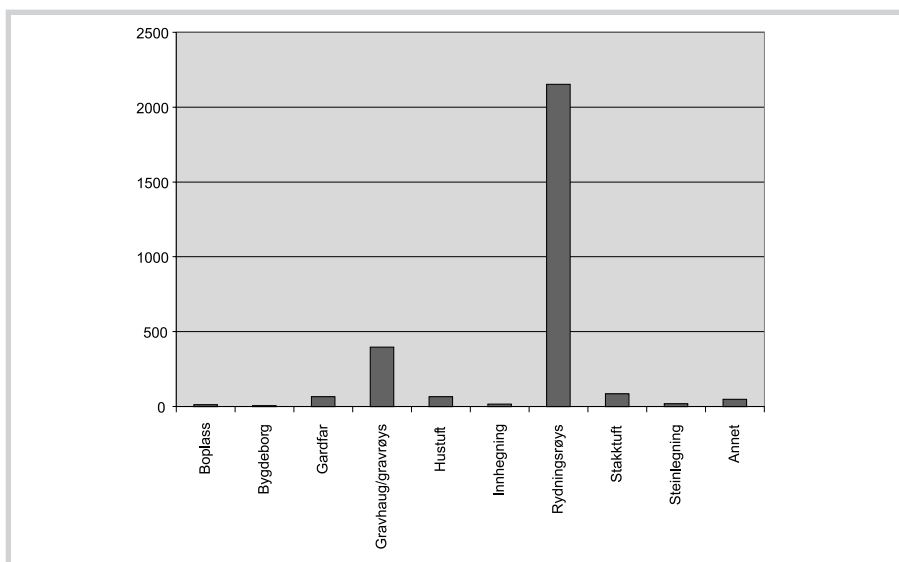
4.3 Metode

Av praktiske årsaker ble kontrollen avgrenset til samme område som omløpsregistreringen i 1990. Alle rapporter fra omløpsregistreringen var innskrevet i Fornminnedatabasen og samtlige kartavmerknings var digitalisert og hadde eget identitetsnummer (id-nr) i databasen.

Før kontrollarbeidet ble igangsatt, ble det tatt utskrift av fornminneregistrert for hvert enkelt fornminne og tatt kopi av kartbladene i Økonomisk kartverk med påskrift av identitetsnummer for det enkelte fornminne for bruk i felt. Det ble utarbeidet skjema som skulle fylles ut under kontrollen med rubrikker for endring i tilstand og arealbruk samt merknadsrubrikker for skadeårsak og kvaliteten av kartfestingen. Opplysningene fulgte malen til Forslag til Norsk Standard: Automatisk fredete kulturminner Periodisk kontrollregistrering - Deklarering av tap og skade, versjon 3.0. Etter at kontrollregistreringen var utført, er resultatene forsøkt tilpasset versjon 4.3.

Ved feltkontrollen skulle stedfestingen av kulturminnene testes ved hjelp av bærbar GPS-mottaker. Siden digitaliseringen av fornminnene er tilpasset Økonomisk kartverk som benytter kartprojeksjonen NGO48, var det nødvendig å transformere de digitale dataene til et koordinatsystem som var tilgjengelig på GPS-mottageren. Dette ble gjort ved hjelp av programmet WSKTRANS, og koordinatsystemet som ble benyttet i felt var UTM Euref 89 (sone 32). For fornminner som er digitalisert som polygoner, ble midtpunktet i polygonet transformert. Da 81,5% av fornminnene ligger i beite var kontrollen enkel og i hovedsak var det ikke nødvendig med å foreta nøyaktig kontroll med beregninger med GPS.

Kontrollen ble foretatt i oktober 2002 – februar 2003. Det ble oppsøkt 2853 automatisk fredete kulturminner. Utskriftene fra Fornminneregisteret var grunnlaget for kontrollen. Hvert kulturminne ble oppsøkt og kontrollert med tanke på endring av fornminnet, arealbruken i området og presisjonen av stedfesting. Kontrollskjemaet ble fylt ut. Opplysningene som kom frem blir lagt inn i Fornminneregisteret.

Figur 3. Oversikt over fredete fornminner som ble registrert i Sandnes kommune, Rogaland i 1990

5 Kvalitetsvurdering av tidligere registreringer

5.1 Kontroll av kartfestingen

Under feltkontrollen ble stedfestingen av fornminnene testet ved hjelp av GPS. I felt ble GPS-mottagerens posisjonsangivelse for de oppsøkte fornminnene registrert, og i etterkant ble denne sammenholdt med kartangivelsen på kartutsnittene. Avviket mellom de to angivelsene ble beregnet som avstand i meter.

Ved kontrollregistreringen i Sandnes ble det funnet at av 311 markeringer var fem markeringer med 31 av de registrerte fornminnene, feilavmerket. Dette betyr at 1,6% av markeringene eller 1,1 % av fornminnene var feilmarkert. Dette lave tallet skyldes antakelig at det i forbindelse med digitalisering av fornminnene i Sandnes kommune i 1999-2000 ble foretatt en kontroll og justering av kartmarkeringene på en del fornminner der en hadde opplysninger om eller indikasjoner på at det forelå feilmarkeringer. I alt 18 objekter kunne ikke gjenfinnes. Dette skyldes i stor grad høy vegetasjon på beite som lå i trede (figur 4).

Figur 4. Kvaliteten av fornminnernes plassering på kart. Med god menes at fornminnene er korrekt avmerket eller har en feilmargen som er mindre enn tyve meter

God		Ikke god	
Antall	Prosent	Antall	Prosent
2822	98,9 %	31	1,1 %

6 Resultat av kontrollen

6.1 Tilstandsending i perioden 1990-2002

Det ble kontrollert 2853 automatisk fredete kulturminner i Sandnes kommune. Etter 1990 har 2638 av disse ikke vært utsatt for tiltak av noen art som kommer i konflikt med kulturminneloven. Av disse er 15 gjengrodd. I alt 197 kulturminner er berørt av tiltak som er utført i tidsrommet 1990-2002. Av disse er 179 fjernet og 18 er skadet. Atten kulturminner ble ikke gjenfunnet ved kontrollen (figur 5 og 6).

Undersøkelsen viste at det var jordbruket som var den fremste årsaken til skadegjøring og tap. 71,7% av de skadde og tapte fornminnene, eller i alt 141 fornminner, er skadet eller tapt ved jordbruksaktiviteter. Bygg- og anleggsvirksomhet var den nest største taps- og skadefaktoren med 51 eller 25,8% av de tapte og skadde fornminnene. Men det er her viktig å påpeke at et enkelt større anleggsprosjekt står for den tillatte fjerningen av 48 fornminner. Totalt er 7% av de registrerte fornminnene i 1990 fjernet i perioden 1990-2002, av disse var 4% fjernet ulovlig og 3% fjernet med dispensasjon fra Lov om kulturminner. Dette gir et snitt på 14,88 fornminner i tap per år og 1,52 fornminner skadet per år.

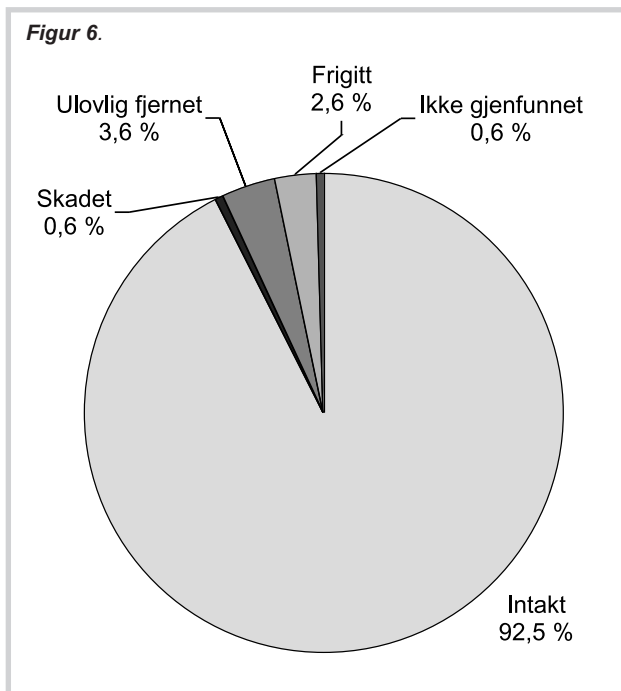
6.2 Areal og arealending

Flertallet av fornminnene lå i beite både i 1990 (85,6%) og i 2002 (81,5%). En markant skilnad mellom 1990 og 2002 er at i 1990 lå bare 0,5% av fornminnene i dyrket mark, mens i 2002 lå hele 5% av fornminnene i dyrket mark. Sammen med fornminner som lå i areal som er definert som "udyrtet langs dyrket" gjør dette at i 1990 lå 2483 (87%) og i 2002 2492 (87,3%) av fornminnene i jordbruksområder. Endringene på antall fornminner som lå i produktiv skog (1990:7,3%, 2002:7%), skog (1990:4%, 2002:4%) og tun/hage (1990:1,65%, 2002:1,7%) er ubetydelige. Endringene innen arealbruk omkring fornmin-

Figur 5. Tilstand for de registrerte fornminnene pr 2002

Kommune	Periode	Intakt	Tapt	Skadet	Ikke gjenf
Sandnes	1990 - 2002	2638 (92,5%)	179 (6,3%)	18 (0,6%)	18 (0,6%)
Spesifisering av tapte kulturminner					
Ulovlig fjernet	Frigitt				
104 (3,6%)	75 (2,6%)				

nene er derfor primært skjedd innen jordbruksområdene. Det har tydelig skjedd en oppdyrking rundt flere fornminner i perioden 1990-2002, slik at det har vært en overgang fra beite til dyrket mark (**figur 7**).

6.3 Fornminner som er berørt av tiltak i perioden 1990-2002

Tapte fornminner

Innenfor denne kategorien finnes både kulturminner som er ulovlig fjernet og slike som er fjernet etter fagmessig undersøkelse.

Ulovlig fjernet.

Med ulovlig fjernet menes alle inngrep som har ført til at fornminnene er totalt fjernet uten at det er søkt om frigivelse (jfr. Kulturminneloven §3 og §8). Innenfor denne kategorien regnes bare de fornminnene som var fullstendig fjernet, og der man ikke kan forvente at eventuelle rester ligger igjen. I Sandnes var 104 fornminner ulovlig fjernet etter 1990.

Tillatt fjernet med dispensasjon fra kulturminneloven.

I alt 75 fornminner var fjernet etter 1990 som følge av frigivning og deretter fagmessig undersøkelse. Av disse var 48 frigitt og undersøkt som følge av ett større anleggsprosjekt, en interkommunal vannledning som gikk tvers gjennom kommunen fra sør til nord.

Skadete fornminner

omfatter tiltak som har ført til skade i fornminnet eller i sikringssonen rundt fornminnet

Tiltak i fornminnet.

Ulovlige tiltak i fornminnet omfatter alle typer inngrep som er egnet til å skade, flytte, forandre eller annen måte utilbørlig skjemme automatisk fredete kulturminner (jfr. Kulturminneloven §3). I alt 13 av de kontrollerte fornminnene i Sandnes hadde vært utsatt for tiltak som har skadet fornminnet. Skadene består i at deler av fornminnet er fjernet eller at fornminnet har fått slitageskade .

Ikke gjenfunnet

Kan ikke lokaliseres/gjenfinnes på grunnlag av foreliggende dokumentasjon. I alt 18 fornminner kunne ikke gjenfinnes. Det dreier seg stort sett om lave og lite markante fornminner som rydningsrøyer og stakktufter som nå lå på beite som gjennom lenger tid hadde ligget i trede og derfor hadde en så høy grasvegetasjon at fornminnene ikke lot seg gjenfinne. Ikke i noen av områdene der fornminnene lå var det skjedd inngrep siden 1990.

Tildekket

Med dette menes at fornminnet er skjult eller gjenfylt med blant annet jord- grusmasser. I Sandnes ble det funnet fem fornminner som var omfattet av slike skader. Av disse var et fornminne, en boplass, tillatt tildekket (i tabellen under skadet).

6.4 Tiltak som har forårsaket skade eller fjerning av fornminner i perioden 1985-2002

Ved kontrollen ble det lagt vekt på å finne årsakene til at fornminnene var skadet eller fjernet. Skadeårsakene følger anbefalingene fra «Forslag til Norsk Standard: Auto-

Figur 7. Arealbruk på områdene der 2853 fornminner var/er anlagt

	Dyrket	Beite	Skog	Skog, produktiv	Tun/hage	Udyrket i dyrket
AREALBRUK Sandnes 1990	15 (0,5%)	2441 (85,6%)	116 (4%)	207 (7,3%)	47 (1,7%)	27 (1%)
AREALBRUK Sandnes 2002	142 (5%)	2327 (81,5%)	115 (4%)	198 (7%)	48 (1,7%)	23 (0,8%)

matisk fredete kulturminner Periodisk kontrollregistrering - Deklarering av tap og skade, versjon 4.3.»

Jordbruksskade

Skade som kan oppstå som følge av blant annet pløying, dyrking, nydyrking, tildekking, planering, deponering av masse, skade av husdyrhold, opparbeidelse av landbruks- og adkomstveier og lignende. I Sandnes er 129 av fornminnene fjernet som følge av dyrking og 12 er skadet som følge av jordbruksaktiviteter.

Materialuttak

Skade som skyldes at et kulturminne graves opp og/eller ut. Omfatter også utgravninger og andre graveskader uten at det skyldes gravemaskiner. I Sandnes var det ett fornminne som var skadet som følge av graving uten at det er brukt større maskiner.

Bygg- og anleggsvirksomhet, industri- og veitbygging

Skade som oppstår i forbindelse med grøfter, vann- og avløpsledninger, tildekking (bl.a i forbindelse med deponering av byggeavfall), innebygging, parkeringsplass, slitasje (kjørespor i forbindelse med maskinell virksomhet/snerydding), veianlegg, kraftledningsstolper, kraftledninger under vann og adkomstveier (også i forbindelse med midlertidige adkomstveier under byggepro-

sessen). I Sandnes er 48 fornminner fjernet i forbindelse med slikt arbeide, og tre er skadet.

Husbygging og friluftsskade

Skade som følge av bl.a. nybygging eller utvidelser av boliger, campingplasser, hytteanlegg, hageanlegg, bryggeanlegg, garasjer, uthus, veiplaneringer (adkomstveier). To fornminner i Sandnes er fjernet eller skadet i forbindelse med husbygging eller opparbeidelse av tomt.

Sammensatt skadeårsak

Skade hvor det er vanskelig å bestemme hvilke aktiviteter som har forårsaket skade, eller hvor det er flere skadeårsaker. I Sandnes er to av fornminnene påført skader med forskjellig opphav slik at skadeårsaken må defineres som sammensatt.

(Figur 8 og 9)

Ved kontroll av kulturminner er det som regel svært vanskelig å dokumentere når de ulike tiltak som har ført til at kulturminner er skadet eller fjernet, har skjedd. Det er derfor ikke mulig å gi eksakte tall for hvor mange kulturminner som årlig berøres av tiltak. Tidsrommet mellom omløpsregistrering og kontroll av kulturminnene i Sandnes var i dette omdrevet ca. 12 år (**figur 10 og 11**).

Figur 8. Antall tapte fornminner fordelt på tapsårsak

	Periode	Jordbruk	Bygg, vei	Hus,friluft	SUM
Sandnes	1990-2002	130	48	1	179

Figur 9. Antall skadete fornminner fordelt på skadeårsak

	Periode	Jordbruk	Bygg, vei	Hus,friluft	Materialuttak	Sammensatt	SUM
Sandnes	1990-2002	11	3	1	1	2	18

Figur 10. Gjennomsnittlige tall for årlig tap av fornminner fordelt på tapsårsak

	Periode	Jordbruk	Bygg, vei	Hus,friluft	SUM
Sandnes	1990 - 2002	10,8 (0,38%)	4 (0,14%)	0,08 (0,003%)	14,88 (0,52%)

Figur 11. Gjennomsnittlige tall for årlig skade på fornminner fordelt på skadeårsak

	Periode	Jordbruk	Bygg, vei	Hus,friluft	Materialuttak	Samnsatte	SUM
Sandnes	1990 - 2002	0,92 (0,03%)	0,25 (0,008%)	0,08 (0,003%)	0,08 (0,003%)	0,17 (0,006%)	1,42 (0,05%)

7 Tendenser i trusselbildet

Karakteristisk for Sandnes er de mange spor etter gardsanlegg og jordbruk fra forhistorisk tid og middelalder. En av de klassiske avhandlinger om jernalderens gardskipnad har hentet sitt materiale fra deler av området (Myhre 1972). En særpreget fornminnetype som er knyttet til det forhistoriske og middelalderske jordbruket er stakktuftene, eller de såkalte ”alvedansene”, en fornminnetype som så å si utelukkende opptrer i Jærregionen. Tidligere var disse udatert, men nyere arkeobotaniske undersøkelser har gitt en dateringsramme på dem til yngre jernalder – middelalder (Prösch-Danielsen 2001). Samtidig ligger minnene etter det forhistoriske og middelalderske jordbruket i jordbruksområder som er utsatt for nydyrking. Av de fornminnene som er fjernet i perioden 1990-2002 er det 158 (92) rydningsrøyser og 13 (9) stakktufter (tallene i parentes viser til ulovlig fjernete fornminner). Det vil si at i perioden 1990-2002 er 7,3% (4,3%) av rydningsrøysene fjernet og hele 15,7% (10,8%) av stakktuftene (tallene i parentes viser til ulovlig fjernete). Til sammenlikning er bare 3 av 395 gravhauger/gravrøyser dvs 0,8% ulovlig fjernet.

I løpet av perioden 1990-2002 har det skjedd en nydyrking som har gjort at 5% av fornminnene i 2002 lå i dyrket mark mot 0,5% i 1990. I tillegg er 129 (96 ulovlig) fornminner fjernet i forbindelse med nydyrking og 12 påført skader pga. jordbruksaktiviteter.

Med den arealmessige plassering det store flertallet av fornminnene har, synes det derfor som om jordbruksaktiviteter utgjør den største trusselen mot fornminnene, dette gjelder både nydyrking og drift, spesielt ukontrollert nydyrking uten forutgående godkjent dyrkingsplan.

8 Konklusjon

Det ble kontrollert 2853 fornminner i Sandnes kommune 2002. Av disse hadde 2638 ikke vært utsatt for inngrep siden 1990. Totalt 197 fornminner var enten fjernet eller utsatt for skader, mens 18 ikke ble gjenfunnet. Fornminnene er konsentrert i jordbruksområder som omfatter 8% av kommunens areal, men der 87,3% av fornminner ligger. Aktiviteter knyttet til jordbruket, både nydyrking og drift, men spesielt ukontrollert nydyrking, synes derfor å utgjøre den største trusselen mot fornminnene i Sandnes kommune.

Figur 12. Gravrøys skadet av vei, ID-nr 2758, sub-id 2

Figur 13. Fôringsplass på gravhaug, ID-nr 2830, sub-id1

Figur 14. Gravhaug med påfylt masse, ID-nr 2830, sub-id 2

Figur 15. Gravhaug der det er bygd terrasse i sikringssonen. ID-nr 2842

9 Kilder

- Aschehoug og Gyldendals Store norske leksikon. - Oslo 1988 og 1999
- Binns, Kari Støren. 1998: Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Trondheim kommune, Sør-Trøndelag 1997. - Trondheim, NINA*NIKU - NIKU Oppdragsmelding 064: 1-24.
- Binns, Kari Støren. 2000: Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Grong kommune, Nord-Trøndelag 1999. - Oslo, NINA*NIKU - NIKU Oppdragsmelding 096: 1-27.
- Binns, Kari Støren. 2001: Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Fræna kommune, Møre og Romsdal 2000. - Oslo, NINA*NIKU - NIKU Oppdragsmelding 106: 1-27.
- Fasteland, Arthur. 1998: Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Voss kommune, Hordaland i 1998. - Oslo, NINA*NIKU - NIKU Oppdragsmelding 078: 1-17.
- Fornminneregisteret. Register over faste fornminner.
- Forslag til Norsk Standard: Automatisk fredete kulturminner Periodisk kontrollregistrering - Deklarering av tap og skade, versjon 4.3.
- Holm-Olsen, Inger Marie. 1998: Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Tromsø kommune, Troms 1997. - Trondheim, NINA*NIKU - NIKU Oppdragsmelding 068: 1-19.
- Haavaldsen, Per. 1999: Ajourføring av registrering av faste fornminner for Økonomisk Kartverk i deler av Hå kommune, Rogaland. 1986. - Stavanger, AmS-Rapport 13.
- Haavaldsen, Per. 2000: Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Gjesdal kommune, Rogaland 1999. - Oslo, NINA*NIKU - NIKU Oppdragsmelding 097: 1-19.
- Lov om Kulturminner av 9. Juni 1978.
- Myhre, Bjørn. 1972: Funn, fornminner og ødegårder. Jernalderens bosetning i Høyland Fjellbygd. - Stavanger. Stavanger Museums Skrifter 7.
- Myrvold, Elin Rose. 2001: Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Guovdageainnu suohkan / Kautokeino kommune, Finnmark, 2000. - Oslo, NINA*NIKU - NIKU Oppdragsmelding 105: 1-19
- Prøsch-Danielsen, Lisbet. 2001: The environmental Aspects and Palynological Signeals of the "Fairy-circles" - Ancient earthworks linked to the Coastal Heatland in South-Western *Norway* - I: Environmental Archeology 6 2001: 37-51.
- Sollund, May-Liss Bøe. 1997: Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Skien kommune, Telemark 1997. - Trondheim, NINA*NIKU - NIKU Oppdragsmelding 042: 1-30
- Sollund, May-Liss Bøe. 2001: Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Nord-Aurdal kommune, Oppland 2000. - Oslo, NINA*NIKU - NIKU Oppdragsmelding 107: 1-15

Vedlegg

Vedlegg 1 Bestilling fra Riksantikvaren

Prosjektet «Kontrollregistrering av automatisk fredede kulturminner (fornminner)» ble igangsatt i 1997 med fokusering på desimeringshastigheten for automatisk fredede kulturminner. Siden 2001 ble prosjektet innlemmet i Riksantikvarens miljøovervåkningsvirksomhet. Det overvåkes 16 modellkommuner over en tidsperiode av fire år med tanke på desimering av fornminner og fortløpende kartlegging av årsakene til at denne bestanden gradvis ødelegges og forsvinner. Formålet med dette overvåkningsprosjektet er å få oversikt over utviklingen av tap og skade blant arkeologiske kulturminner ved feltkontroll og data fra fornminneregisteret.

Overvåkingen gjennomføres i henhold til nasjonalt resultatmål 3.1: «Det årlige tapet av kulturminner og kulturmiljøer som følge av fjerning, ødeleggelse eller forfall, skal minimeres, og skal innen 2008 ikke overstige 0,5%». Resultater av dette prosjektet relateres til nøkkeltall 3.1.2: «Prosentvis årlig tap av registrerte arkeologiske fornminner i fornminneregisteret i et representativt antall kontrollkommuner; og nøkkeltall 3.2.2: «Andel registrerte arkeologiske kulturminner uten nye skader i fornminneregisteret i et representativt antall kommuner. Bestand ved årets start og endring i forhold til 1998-stand.»

Riksantikvaren stiller følgende krav til utføringen av kontrollregistreringen:

1. Det skal kontrollregistreres samtlige fornminner i Fornminneregisteret (inklusive de med uavklart vernestatus) i de utvalgte kommuner. NIKU skal kontakte fylkeskommunene for å sørge for at registeropplysninger i de utvalgte kommunene er oppdatert. Feil eller mangler i Fornminneregisteret skal oppdateres.
2. Kontrollen i de utvalgte kommunene skal foregå etter lik metodikk for å sikre sammenlignbarhet av resultatene.
3. Kontrollregistreringen skal også omfatte kontroll av kartplassering av objektene. Det forutsettes bruk av GPS, og at eventuelle korrigeringer i kartplasseringen blir overlevert Riksantikvaren som SOSI fil.
4. Under kontrollregistreringen skal det tas i bruk det foreløpige utkast til "Norsk Standard; Automatisk fredede kulturminner. Periodisk kontrollregistrering - Deklarering av tap og skade" (se vedlegg 1).
5. Under kontrollregistreringen skal det vedlagte eksempel for et registreringsskjema (vedlegg 2) benyttes som registreringshjelp.
6. Tilstanden av fornminner skal registreres på enkeltminnenivå.
Hvis et skadet objekt innenfor et fornminnefelt ikke er oppført med en sub-identitetsnummer i fornminneregisteret, skal det opprettes et eget sub-identitetsnummer. En kartfesting av disse er ikke nødvendig, dersom det gjeldende fornminnefeltet er tilstrekkelig avmerket.
7. Registrering av tilstand og skadeårsak skal avmerkes med et enkelt kryss i henhold til standard nevnt under punkt 3.
8. Det skal gis en kort men presis beskrivelse av skadebildet. Det kan være hensiktsmessig å bruke et digital kamera til dokumentasjon. Ved bruk av fotodokumentasjon knyttes objektet til ID nummer i Fornminneregisteret og det opprettes en fotoliste. Bildemateriell sendes som CD til Riksantikvaren.
9. Resultatene fra kontrollregistreringen skal legges inn i fornminneregisteret slik at det er å jour. Feil eller mangler i Fornminneregisteret skal oppdateres.
10. Resultatene som er direkte knyttet til nøkkeltallene skal leveres tidligst mulig, innen 01.februar 2003
11. Resultatene skal publiseres som oppdragsmelding snarest mulig etter feltarbeid, dog innen slutten av april 2003. Samtlige rapporter skrives etter felles mal for å garantere sammenlignbarhet med hensyn til nasjonal rapportering. Det forutsettes at oppdragstaker koordinerer dette arbeidet seg i mellom, og kvalitets-sikrer arbeidet før overlevering til oppdragsgiver. Riksantikvaren ber dog om at det sendes et utkast til rapportstruktur for godkjenning.
12. Eventuelle avvik under feltarbeid, som for eksempel problemer vedrørende tilgjengelighet til fornminner; beskrivelse av skadeårsak hhv. skadebilde, og lignende, må avklares med Riksantikvaren for godkjennelse.

Vedlegg 2

Sandnes kommune, Rogaland, kulturminner som er endret i perioden 1990 –2002

ID-Nr	Sub-id	Kategori	Ant	Arealbruk 1990	Arealbruk 2002	Tilstand 2002	Endringsårsak
3095	1	Boplass	1	Beite	Tun/hage	Skadet	Tillatt tildekket
3133	2	Hustuft	1	Beite	Beite	Ikke gjenfunnet	
3125	1	Rydningrøys	10	Beite	Dyrket	Tapt u frigivning	Dyrking
3116	4	Steinlegning	1	Beite	Beite	Ikke gjenfunnet	
3116	6	Rydningrøys	5	Beite	Beite	Skadet	Slitasje
2861	1	Gravrøys	1	Tun/hage	Tun/hage	Skadet	Jordbruksvei
2861	2	Gravrøys	1		Tun/hage	Skadet	Tildekket
3137	26	Rydningrøys	24	Beite	Dyrket	Tapt u frigivning	Dyrking
3208	1	Rydningrøys	20	Beite	Dyrket	Tapt u frigivning	Dyrking
2867	10	Rydningrøys	18	Beite	Dyrket	Tapt u frigivning	Dyrking
2867	9	Gardfar	1	Beite	Skog	Ikke gjenfunnet	
3113	1	Rydningrøys	20	Beite	Dyrket	Tapt u frigivning	Dyrking
3155	1	Gravrøys	1	Tun/hage	Tun/hage	Skadet	Tildekket
2830	1	Gravrøys	1	Udyrket	Beite	Skadet	Traktorspor
2804	1	Gravhaug	1	Tun/hage	Tun/hage	Ikke gjenfunnet	Tildekket
8909	1	Gardfar	1	Beite	Beite	Tapt, frigitt	IVAR
8909	2	Rydningrøys	44	Beite	Beite	Tapt, frigitt	IVAR
3032	1	Stakktuft	1	Beite	Dyrket	Tapt, frigitt	Dyrking
3032	2	Stakktuft	1	Beite	Dyrket	Tapt, frigitt	Dyrking
3032	3	Rydningrøys	20	Beite	Dyrket	Tapt, frigitt	Dyrking
2933	1	Gardfar	1	Beite	Dyrket	Tapt, frigitt	Dyrking
2933	2	Steinlegning	1	Beite	Dyrket	Tapt, frigitt	Dyrking
2933	3	Stakktuft	1	Beite	Dyrket	Tapt, frigitt	Dyrking
2933	4	Rydningrøys	1	Beite	Dyrket	Tapt, frigitt	Dyrking
2933	5	Rydningrøys	1	Beite	Dyrket	Tapt, frigitt	Dyrking
2940	1	Gravhaug	1	Beite	Dyrket	Skadet	Dyrking
2930	2	Stakktuft	1	Beite	Beite	Ikke gjenfunnet	
2957	1	Rydningrøys	12	Beite	Beite	Ikke gjenfunnet	
2981	2	Gravhaug	1	Udyrket v dyrket	Udyrket v dyrket	Skadet	Dyrking
2997	1	Stakktuft	1	Beite	Dyrket	Tapt, u frigiving	Dyrking
2997	2	Stakktuft	1	Beite	Dyrket	Tapt, u frigiving	Dyrking
2998	1	Stakktuft	1	Beite	Dyrket	Tapt, u frigiving	Dyrking
2998	2	Stakktuft	1	Beite	Dyrket	Tapt, u frigiving	Dyrking
2998	3	Stakktuft	1	Beite	Dyrket	Tapt, u frigiving	Dyrking
2998	4	Stakktuft	1	Beite	Dyrket	Tapt, u frigiving	Dyrking
3055	1	Stakktuft	1	Beite	Dyrket	Tapt, u frigiving	Dyrking
2936	1	Gravhaug	1	Tun/hage	Tun/hage	Tapt, frigitt	IVAR
2938	1	Gravhaug	1	Beite	Dyrket	Tapt, u frigiving	Dyrking
2938	2	Stakktuft	1	Beite	Dyrket	Tapt, u frigiving	Dyrking
2938	3	Gravhaug	1	Beite	Dyrket	Tapt, u frigiving	Dyrking
2984	1	Gravrøys	1	Beite	Beite	Tapt, u frigiving	Hageanlegge
2963	1	Gravhaug	1	Beite	Beite	Skadet	Dyrking
2963	2	Gravhaug	1	Beite	Beite	Skadet	Dyrking
2963	3	Stakktuft	1	Beite	Beite	Tapt, u frigiving	Dyrking
8913	1	Boplass	1	Beite	Beite	Tapt, frigitt	IVAR
8913	2	Stakktuft	1	Beite	Beite	Tapt, u frigiving	IVAR
2890	1	Gravhaug	1	Tun/hage	Tun/hage	Skadet	Dyrking
2890	2	Gravhaug	1	Tun/hage	Tun/hage	Skadet	Dyrking
2777	1	Gravrøys	1	Tun/hage	Tun/hage	Skadet	Tildekket av grus
3096	3	Gravrøys	1	Tun/hage	Tun/hage	Skadet	Tildekket av grus

NIKU publikasjonsliste / Publications

Fra 2003 avslutter NIKU tidligere serier og etablerer to nye serier, NIKU Rapport og NIKU Tema, som hver nummereres fra 1 og oppover. Se ytterligere informasjon på kolofonsiden (side 2).

Publikasjoner koster fra kr. 100,- (pluss porto) avhengig av størrelse. Det tas forbehold om at enkelte publikasjoner kan være utsolgt.

Kontaktadresse /
Publications can be bought from:
NIKU, Dronningensgt. 13,
Postboks 736 Sentrum, N-0105 Oslo
Tlf./Tel.: (+47) 23 35 50 00
Faks/Fax: (+47) 23 35 50 01
E-mail: kirsti.e.sundet@niku.no

Nye serier 2003

NIKU Rapport

- 1 Bergstadens Ziir; Røros kirke. Tilstand og tiltak. *Brønne, J.* 2003. 97 s.
- 2 «Intet forandrer seg så ofte som fortiden». Om krusifiksene i Ringeby stavkirke. *Stein, M., Bronken, I. A., Nyhlén, T., Strandskogen, K. og E. S. Tveit.* 2003. 114 s.

NIKU Tema

- 1 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Eidskog kommune, Hedmark 2002. *Sollund, M.-L.* 2003. 20 s.
- 2 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Saltdal kommune, Nordland 2002. *Barlindhaug, S. og Holm-Olsen, I.M.* 2003. 22 s.
- 3 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Sandnes kommune, Rogaland 2002. *Haavaldsen, P.* 2003. 16 s.
- 4 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Skjåk kommune, Oppland 2002. *Binns, K.S.* 2003. 22 s.
- 5 NIKU strategiske instituttprogram 2001-2006. Verneideologi. NIKU-seminar 4. februar og 25. april 2002. *Seip, E. (red.)* 2003. 77 s.
- 6 Bevaring av samlingane ved fem statlege museer. Undersøkingar utført for Riksrevisjonen *Bjørke, A.* 2003. 95 s.
- 7 På vandring i fortiden. Mennesker og landskap i Gråfjell gjennom 10 000 år. *Amundsen, H. R., Risbøl, O. & K. Skare (red.)* 2003. 112 s.